

TİASAD

Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of Turk & Islam World Social Studies

Yıl: 5, Sayı: 19, Aralık 2018, s. 178-186

Dr. Öğretim Üyesi Ali Fuat BAYSAL

Necmettin Erbakan Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, afbaysal@gmail.com

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE CAMİ TEZYİNATI

Özet

Yeryüzünün ilk mabedi Kâbe kübik mimarisi ve örtüsüyle sade bir yapıdır. Hz. Peygamberin Medine’de inşa ettiği mescid mimarisiyle sade, kullanımı ile fonksiyoneldi. Fetih hareketleriyle birlikte çeşitli medeniyet ve toplumlara ait ibadet mekânlarındaki bezemeler Müslümanları etkilemiş, beraberinde camilerin tezyin edilme sürecini de başlatmıştır.

Mabetler sadece ibadet mekânları olarak görülmemiş, mevcut inanışların ve iktidarların vitrini, aynı zamanda siyasi bir güç abidesi olarak da telakki edilmiştir. Kiliselerde, câmilerde veya farklı inançlara ait tapınaklarda bu uygulamanın izlerini görebiliriz.

Cami tezyinatında ilk örnekler VII. ve VIII. yüzyıllarda inşa edilen Kubbetü’s sahra ve Şam Ümeyye Camiinde karşımıza çıkmaktadır. O günden bugüne dünyanın farklı iklim ve coğrafyalarında inşa edilen camilerin, İslam medeniyetinin ortaya koyduğu tezyinat anlayışı ve yerli kültürlerin katkısıyla en güzel şekilde tezyin edildikleri malumdur.

Anahtar Kelimeler: kalem işi, tezyinat, cami, sanat

FROM PAST TO PRESENT MOSQUE AND DECORATIONS

Abstract

Kaaba, the first temple of the earth is a simple structure with its cubic architecture and cover. The mosque built in the Medina by the Prophet was simple with its architecture and functional. Along with the gesture of conquest, the decorations in the places of worship of various civilizations and societies influenced Muslims. After that, he initiated the process of decorating mosques.

The holy shrines were not seen only as places of worship, but were showcases of existing beliefs and power. We can see traces of this practice in temples belonging to churches, mosques or different beliefs. The first examples of mosque decoration when VII. and VIII. century built in the Kubbetü's sahra and Damascus in the Umayya Mosque. Since then, fancy mosques have been built in different climates and geographies of the world.

Keywords: painted decoration, decoration, mosque, art

GİRİŞ

İslam medeniyetinde caminin rolü büyüktür. Kur'an'ın ifadesiyle "insanlar için inşa edilen ilk beyt (mâbed)" Kâbe'dir¹. İlk insan Âdem'le birlikte var olan Kâbe yeryüzündeki tüm camilerin de merkezidir. Taşla örülmüş kübik yapısıyla yeryüzündeki tüm müminlerin günde beş vakit ona yöneldiği sade ama ihtişamlı bir mabettir.

Hz. Peygamberin Mekke'den Medine'ye hicretinde ilk inşa ettiği mekân da mescittir. Hz. Peygamberin evinin ve kabrinin etrafında şekillenen bugün Mescid-i Nebevi olarak andığımız bu mütevazı mescit aynı zamanda dünyadaki pek çok caminin yapımına da örnek oluşturmuştur.

Hz. Peygamberin vefatından ardından Râşit halifeler döneminden itibaren Müslümanların fetih için ulaştıkları her coğrafyada yapmış oldukları ilk eylemleri de Müslümanlar için bir mescit inşa etmek olmuştur. Bugün de mü'minlerin yeni oluşan mahallerde ilk yaptıkları iş bir araya gelerek uygun bir alana cami bina etmektir.

Hz. Peygamber döneminde sade ve fonksiyonel olarak inşa edilen ilk mescidin ardından mescid ve mimarisi hakkındaki anlayış zaman içerisinde farklı bir boyuta taşınmıştır. Camilere işlevselliğinin yanında estetik açıdan bir takım düzenlemeler yapılmıştır. Bu konuda fetihler önemli bir yer tutar. Tabiatıyla fetihler neticesi elde edilen beldeler ve karşılaşılan toplumlar, tanışılan farklı kültür ve medeniyetler estetik kaygısını ve bu düşüncenin gelişmesinde öncü rol oynamıştır. Zaman içerisinde bina edilen camilerde ilk dönemlerde var olan sadelik yerini tezyinata ve ihtişama bırakmıştır. Elbette bu konu hakkında eleştiride bulunmamız söz konusu değildir. Zira Asr-ı saadet dönemi, Müslümanların henüz dış dünya ile çok fazla temasa geçmediği, kuruluş ve hazırlık dönemidir. Oysa fetihlerin akabinde, farklı millet ve kültürlerle tanışan Müslümanlar o beldelerde ve kültürlerde gördükleri ibadet mekânlarından etkilenmiş, beldelerine döndükleri zaman benzeri camiler inşa etme ihtiyacı hissetmişlerdir. Bu süreçte inşa edilen camiler de tabiatıyla gösterişli ve müzeyyen yapılar olmuştur. Tıpkı Bizans topraklarına yerleşen Emevilerin, Bizans tapınağının üzerine ve bölgenin kültürüne özgü Hellenistik motiflerin de kullanıldığı Ümeyye Camiini inşa ettikleri gibi.

Makalemizde geçmişten günümüze kadar ulaşan, sanat değeri taşıyan ve dikkat çeken islâm mabedlerinde uygulanan tezyinat tasarımı, üslûbu, motifleri ile muhtasar olarak değerlendirilecektir.

¹ Âl-i İmrân 3/ 96

Tezyinat

İslam medeniyetinin ince zevk ve estetiğinin en güzel sergilendiği mekânlar olan camiler, mimarisi, iç mekân tezyinatı, revzenleri, hat yazıları, tüm müştemilatı ile hicretin üzerinden bir asır bile geçmeden ortaya konan İslam mimarisinin örnek yapılarıdır.

Mimarlık, toplumların kültür, sanat ve medeniyetini yüzyıllar ötesine taşıyan önemli bir değerdir. Tarih boyunca hemen her toplumun mimari yapılarına özen gösterdikleri malumdur. Dini mekânlar ise bu açıdan en dikkat çeken yapılardır. Müslümanlar da camilerini bina ederken bu hassasiyeti gözetmişler, iç mekânları da mimarisiyle uyumlu şekilde tezyin etmişlerdir. İslam inancına göre câmilerin sade bir görünümde olması makbul görüştür. Gösterişli süslemeler ve yazılar ibadet esnasında kişiyi meşgul edeceği ibadete yoğunlaşmayı azaltacağı için hoş karşılanmamıştır. Bundan dolayı camilerin tezyinatında yapının alt kısımlarından daha ziyade duvar yüzeylerinin üst tarafı ve yapının üst örtüsü bezenmiştir. Bununla birlikte bazı ilim adamları camilerin kible duvarı dışındaki bölümlerine övünme ve gösteriş maksadı taşımamak, israftan uzak olmak şartıyla yazı yazılmasına, süsleme yapılmasına izin vermişlerdir².

İslam medeniyetinde figürün hoş görülmemesi Müslüman sanatkârları kendi öz kültürüne uygun motifler ve desenler üretme cihetine sevk etmiş ve ortaya anlam yüklü motifler çıkmıştır. Figür özelliği taşımayan, varlık, birlik, sonsuzluk gibi mefhumları sembolize eden stilize motiflerden oluşan tasarımlar camilerin iç mekânlarını renklendirmiştir. Yazının İslam kültüründeki önemi göz ardı edilmemiş, neticesinde camiler dönemin estetik anlayışına göre en güzel istiflerle kuşatılmıştır. Burada şunu da ifade etmek gerekir ki geçmişten günümüze ulaşan müzeyyen ve muhteşem camiler çoğunlukla Ulu camilerdir. Bu camiler devletin ve baninin gücünü göstermek amacıyla muhkem ve müzeyyen yapılmışlardır. Bu camilerin bakımları, onarımları her dönemde ihmal edilmemiş ve bu suretle günümüze ulaşmışlardır. Oysa geçmişte var olduğunu bildiğimiz ve küçük ölçekte inşa edilen pek çok mescit günümüze kadar ulaşamamıştır. Çünkü bu yapılar mahalle mescidi türünden olup diğer camilere göre daha sade ve daha mütevazı yapılarıdır. Cami, medrese, han, kervansaray gibi dini ve kamusal yapılar dışında ecdadın geçmişte inşa ettiği kişisel mekanlar bugüne kadar ulaşmış değildir.

Medeniyetimizdeki cami inşası ve tezyinatı zaman içerisinde Müslümanları toplayan ibadethane olmanın ötesinde farklı din ve kültürlere karşı üstünlük kurma, onlarla olan iletişim, onlara karşı verilmek istenen mesajlar veya devlet adamlarının güçlerinin simgesi olmuştur. Estetik kaygılarla birlikte Dinin etkili olduğu bu düşünce yapısı, camilerin tezyin edilmesinde inkâr edilemeyen önemli bir faktördür. Toplumun inancı yani dini, manevi anlamda süslemenin içeriğini ve konusunu belirlediği gibi, maddi anlamda mabetlerin veya dinî objelerin süslenerek onlara kutsallık izafe etme açısından da belirleyici özelliğe sahiptir. Dolayısıyla bu yapılara uygulanan tezyinat, süsleme unsuru olmasının ötesinde inancın ve ideolojinin temsili mesabesinde dir. İstanbul'da sur içinde birbirlerine çok yakın mesafede karşılıklı duran Ayasofya ve Sultan Ahmet Camilerini bu düşüncenin yalın bir örneği olarak değerlendirebiliriz.

Her dinin kendine ait bir kırmızı çizgisi yani yasaklarının olması, dinin süsleme üzerinde belirleyici rol oynamasını sağlamıştır. Tolstoy'a göre, sanatın aktardığı duyguların standardı

² Şener, Mehmet, "Cami- Dini Hükümler", *TDVİA.*, C. 7, İstanbul 1993, s.91.

daima din anlayışı ile değerlendirilmiş, çeşitli sanat dalları din anlayışına aykırı duyguları aktarmadığı sürece suçlanmamış ve hoş görülmüştür. İslâm dininin figüre karşı hassasiyeti, Müslümanların süsleme anlayışı üzerindeki etkisi bunun en güzel örneğidir. Diğer yandan insanların en çok değer verdikleri kutsal varlıkları ve nesnelere süsleme duyguları da yine dinin etkisiyledir. En çok tezyînâta sahip olan mimârî yapıların ibadethaneler olması bunun açık bir göstergesidir. A.İzzetbegoviç, mimârinin, istisnasız her kültür ve toplumda en yüksek dereceye ulaşmasında mabetlerin katkısı olduğundan bahseder³. Tarihin seyri içerisinde Mani ve Buda mâbetleri, kiliseler, câmiler veya herhangi bir inanca ait tapınaklara baktığımız zaman bunun örnekleri çoktur. Hatta insanlığın en eski mabedi olan Kâbe'nin iç duvarlarının ressamlarca bazı putları tasvir eden resimler yapılarak süslendiğini biliyoruz⁴. Günümüze kadar süregelen Kâbe'nin örtü ile kaplanması geleneği, mabetleri süslemenin getirdiği bir anlayıştır. Süsleme geleneği, insanoğlu için sadece hayatta iken yaşadıkları mekânları, evleri, barınakları, mabetleri en güzel şekilde tezyin etmekle sınırlı kalmamış, ölüm sonrası mekânlar için de süsleme eyleminden vazgeçmemişlerdir.

Camiler

Kur'an-ı Kerim'de "Allah'ın mescidlerini ancak Allah'a ve âhiret gününe iman eden, namaz kılan, zekât veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder,⁵" ayeti İslam bilginlerince; ibadet etmek, Kur'an okumak ve okutmak, ilim öğrenmek ve öğretmek gibi mânevî imar faaliyetlerini kapsamasının yanı sıra camilerin inşası, onarımı, döşenmesi, aydınlatılması gibi maddî imarı da kapsadığı yorumlanmıştır⁶. Dolayısıyla cami inşâ ve tezîyatı her devirde Müslümanlar için özellik arz eden bir faaliyet alanı olmuştur.

Yukarıda bahsettiğimiz şekilde ilk İslam mescidi olan Medine Mescidinin oldukça sade görünümü olduğu bilinir. İnşa edilen ilk bina, taş temel üzerine tek sıra kerpiçten, bir adam boyu kadar yükseklikteki çevre duvarı ile kuşatılarak üstü açık biçimde yapılmıştır⁷. Dört halife döneminin de bu dönemden çok fazla farkı olmadığı mescidin sadece işlevsel olarak kullanıldığı malumdur. İslâm ordularının gittiği yerlerde kurulan ilk camiler ordugâh camileri olmuştur. Kudüs'ü fetheden Hz. Ömer, Mescid-i Aksâ'nın bir çöplük haline getirilmiş olan yerini tespit ettirerek burada 3000 kişinin namaz kılabilirdiği oldukça sade ve basit olan büyük bir mescit yaptırmıştır⁸.

Raşit halifeler döneminin ardından Emevîler ve Abbâsîler devrinde cami yapımında hem sayıca artış olmuş, hem de camiler mimari ve tezîyatı açısından büyük gelişme göstermiştir. Hz. Ömer'in emriyle Sa'd b. Ebû Vakkâs tarafından ordugâh şehir olarak kurulan Kûfe (638)'ye inşa edilen mescid, etrafı çevrili bir avlu ile bunu kısmen gölgelendiren bir gölgelikten oluşuyorken bu gölgeliğin desteklerinde benzer yapılarda olduğu gibi hurma ağacı gövdeleri kullanılmamıştır. Taşıyıcı elemanlar için caminin yakınındaki antik Hira şehri harabelerinden getirilmiş mermer

³İzzetbegoviç, Aliya, *Doğu Batı Arasında İslâm*, İstanbul 2011, s.133.

⁴Burckhardt, Titus, *İslâm Sanatı Dil ve Anlam*, Çev. Turan KOÇ, İstanbul 2005, s.7.

⁵ Tevbe Suresi, 9/18

⁶ Şener, Mehmet, "Cami- Dini Hükümler", *TDVİA.*, C. 7, İstanbul 1993, s.91.

⁷ Küçükbaşçı, Mustafa, *Cahiliyyeden Emevîlerin Sonuna Kadar Haremeyn*, İstanbul 2003, s.219.

⁸ Önkal, Ahmet, Bozkurt, Nebi, "Cami", *TDVİA.* C.7, İstanbul 1993, s. 55-56.

sütunlar kullanılmıştır. Aynı caminin zeminine Emevîler'in Irak valisi olan Ziyâd b. Ebîh (ö. 53/673)'in 500 dirhem harcayarak mozaik döşettiği bilinmektedir⁹. Cami yapımındaki bu değişimler camilerdeki tezyinatın ilk hamleleri olarak tanımlanabilir.

Bugün bizlere ulaşan en müzeyyen ve ilk İslam Camisi Şam Ümeyye Camii'dir. Cami MÖ. I. yüzyıla ait bir Roma mâbediyle onun harabeleri yanında bulunan Theodosios dönemine (379-395) ait Aziz Yohannes (Hz. Yahyâ) Kilisesi'nin yerine inşa edilmiştir¹⁰. Emevî Halifesi Velîd b. Abdülmelik tarafından 705 yılında yapımına başlanan caminin kubbesindeki ahşaplar kalem işi tekniği ile bezenmiş olmasına karşın, caminin mihrapları ve dış yüzeyi tamamen mozaik malzemeden inşa edilmiştir. Mozaik, Bizans tezyinatının en önemli süsleme elemanıdır¹¹.

Endülüs Emevîlerinin Kurtuba'da inşa ettikleri Kurtuba Ulu Camii de yine Şam Ümeyye camiinde olduğu gibi oldukça müzeyyen bir yapıya sahiptir. Temelini 785'de Endülüs İslam Devletinin kurucusu I. Abdurrahman'ın attığı ve oldukça ihtişamlı olan cami maalesef bugün cami olmaktan çıkarılmış bir mekân olsa da elde kalan örnekler yapının güzelliklerini ifşa etmektedir¹². Avrupa'nın içerisinde İslam medeniyetinin ulaştığı noktayı gözler önüne seren ve Dünya Sanat Tarihi içerisinde haklı bir konuma sahip olan caminin harimdeki taşıyıcı kemerleri, kaburgalı kubbeleri, minber ve mihrabının tezyinatı ile muhteşem İslam mabetlerinin en güzel örneklerinden biridir. Mevcut mihrabı ve mihrap önü kubbesini süsleyen mozaikler II. Hakem tarafından 961 yılında Bizans'tan getirtilen bir ustaya yaptırılmıştır¹³.

Emevîlerin ardından iktidara gelen Abbasiler (750- 1258) de mimariye ve tezyinata önem vermişler, inşa ettikleri camilere uygulamışlardır. Abbasilerin dönemin halifesi Mütevekkil tarafından 848 ile 852 seneleri arasında yaptırılan en önemli cami Samarra Ulu Camiidir¹⁴. Güzelliği ve süslemeleri ile meşhur olan bu şehrin Ulu Camisi de muhteşem yapısı ve ilginç minaresiyle Müslümanların cami mimarisi ve tezyinatına kazandırdığı en önemli yapılardan biri olmuştur. Garaudy, caminin alanının Hz. Peygamberin Medine'deki evinin planını esas aldığı söyler¹⁵.

İslam medeniyetinin önemli yapılarından olan Mısır'daki İbn Tulun, Tebriz'deki Gök Mescit, Delhi'deki Cuma ve Tunus'taki Kayravan Ulu Camii de tezyinat açısından farklı örneklerdir. Ukbe b. Nâfi' tarafından 670 yılında inşa edilen Kayravan Ulu Camii, tezyinatında Kuzey Afrika özelliklerini taşır. İç mekândan ziyade çeşitli motiflerle tasarlanmış tik ağacından üretilmiş oyma ahşap minberi dikkat çeker. Üzerine oyma tekniği ile rumi, asma yaprağı ve çam kozalağı gibi motiflerin bulunduğu bu minber ahşap oymacılığının en güzel örneklerinden biridir. Ayrıca caminin on bir basamaklı müzeyyen minberi günümüze ulaşan en eski minber olma özelliği taşır¹⁶.

⁹ Aycan, İrfan, "Ziyâd B. Ebîh", *TDVİA.*, C. 44, İstanbul 2013, s. 482.

¹⁰ Yetkin, Suut, Kemal, *İslam Mimarisi*, Ankara 1959, s.9.

¹¹ Dündar Abdülkadir, "Kubbetü's-Sahra", *Vakıf ve Toplum*, S. 5, Ankara 2017, s. 58; Yetkin, S, Kemal, *İslam Mimarisi*, Ankara 1959, s.28.

¹² Yetkin, Suut, Kemal, *İslam Mimarisi*, Ankara 1959, s.53.

¹³ Eyice, Semavi, "Cami- Mimari Tarihi", *TDVİA.*, C. 7, İstanbul 1993, s. 61.56-90

¹⁴ Sheila Blair, Jonathan Bloom, *İslam Sanatı ve Mimarisi*, Ed: Markus Hattstein, İstanbul 2007, s.102.

¹⁵ Garaudy, Roger, *İslamın Aynası Camiler*, İstanbul 2017, s.111.

¹⁶ Bozkurt, Nebi, "Minber", *TDVİA.*, C.30, İstanbul 2005, s.103.

Selçukluların İran Coğrafyasında bina ettikleri İsfahan Cuma Camii gibi camiler ise mimarisi ve tezyinatı ile bölgemiz coğrafyası üzerinde inşa edilen dikkate şayan örnekler olarak tarihte yerini almıştır. İsfahan Cuma Camii'ne, XI. yüzyılda mihrap önüne kubbe konulmak suretiyle caminin mimarisi Arap cami kültüründen farklılaşmış ve Fars kültürü etkili olmuştur. Bununla birlikte tuğla kullanımı, tezyinatın tuğla ve çini ile bütünleşmesi, süslemelerin yapının içiyle birlikte dışarıdan da müşahede edilmesi caminin en bariz özelliğidir¹⁷.

Selçukluların Anadolu'ya yerleşmelerinden sonra inşa etmiş oldukları cami ve mescitlerde sanat zevki bakımından birtakım yeniliklerin meydana geldiği görülmektedir. Minberlerin ahşap oyma ve künde-kâri tekniğiyle oluşturulması, mihrapların çiniyle bezenmesi dönemin en bariz özelliklerindedir. 1221 yılında tamamlanan Konya Alâeddin Camii veya 1297 yılında bugünkü şeklini alan Beyşehir Eşrefoğlu Camii devrinin en güzel yapılarıdır. Çini mihrabı, künde-kâri minberi ile Alâeddin Cami şehre bir değer katarken, Eşrefoğlu Camii ahşap yüzeylerdeki kalem işleri, çini mihrabı ve künde-kâri minberi ile İslam estetiğini en güzel şekilde temsil etmektedir. Anadolu'yu İslam vatanı yapan Selçuklular hem Arap hem de İran camilerinden farklı karakterde camiler yaptırmışlardır¹⁸. Taşı ve çiniyi nakış nakış işleyen bu mütevacı insanlar büyük bir medeniyetin kurulmasına da öncü olmuşlardır.

Selçukluların mirasını geliştirerek devam ettiren Osmanlılar kuruluşlarının ilk dönemlerinde bir arayış içerisinde olmuşlardır. Bu dönem hem mimari hem de tezyini açıdan birçok yeniliklerin ortaya çıktığı bir dönemdir. Özellikle Timur'un Anadolu'ya gelişi Osmanlıya fetret devri yaşattığı gibi tezyinat sanatını da derinden etkilemiştir. Bursa ve Edirne camilerinde bu özellikler dikkat çeker.

Kadim medeniyetlere ait eserlerden günümüze kadar sağlam biçimde ulaşabilen eserlerin en fazlası Osmanlı dönemine aittir. Kuruluş döneminden yıkılış dönemine kadar inşa edilen farklı dönemlere ait pek çok yapı örneği mevcuttur. Bu yapılar içerisinde tabiatıyla camiler önemli yekûn tutar. Camilerin hemen hepsinin iç mekânı çini, mermer ve kalem işi nakışlarla bezenmiştir. Özellikle Kanuni devrinin Sinan'la birlikte başlayan ihtişamlı cami mimarisi ve iç mekân bezemeleri Osmanlı medeniyetinin insanlığa armağan ettiği en güzide örneklerdir. Yaklaşık iki asır sonra kendi klasiğini vücuda getiren Osmanlı tezyinatı XVI. yüzyılda çok güzel eserler ortaya çıkartmıştır. Dönem içerisinde inşa edilen yapıların kubbe ve duvar yüzeyleri çini, mermer ve kalem işi sanatıyla bezenmiştir. Üsküdar Mihrimâh Sultan (1565) Süleymaniye (1558), Rüstempaşa (1563), ve Edirne Selimiye (1575) gibi devrin meşhur camileri, bünyesinde barındırdığı çinileri ve kalem işi tezyinatıyla dönemin en nezih örneklerini günümüze ulaştıran yapılarıdır. XVI. yüzyılda sarayın baş nakkaşları Şahkulu ve Kara Memi'nin üslupları pek çok yapının tezyinatına farklılık katmıştır.

Osmanlı, klasik çağını yaşadıkdan sonra ardından gelen XVII. yüzyıl bir önceki asrın tekrarından öteye gitmez. Ancak XVIII. yüzyıl ikinci yarısından itibaren batı tezyinatının etkisi altına girmeye başlar. Bu etkilenmenin sonucu camilerin tezyinatında geçmişte kullanılan stilize motifler bir müddet kaybolur. Ancak bu durum çok uzun sürmemiş ve bir süre sonra aynen kaldığı yerden klasik üsluba devam etmiştir. Aslında batı etkilerinin görüldüğü XVIII. yy. da inşa edilen yapılar da oldukça güzel tezyinat örneklerine sahiptir. Batı sanatının barok ve rokoko

¹⁷ Garaudy, Roger, *İslamın Aynası Camiler*, İstanbul 2017, s.192.

¹⁸ Arseven, C. Esad, *Türk Sanatı*, İstanbul 1973, s.88.

motifleri Osmanlı tezminat sanatı içerisinde yorumlanmış ve daha sade biçimde yapıların bezemesinde kullanılmıştır¹⁹. Bu tezminatı Nûr-u Osmâniye (1755) ve Lâleli (1763) gibi dönemin özgün mimarisine sahip camilerin kubbe ve duvar yüzeylerinde görebiliriz.

XIX. yüzyıl içerisinde yapılan camilerin tezminatı da oldukça farklı üsluptadır. Bu yüzyılda yaptırılan camilerin kalem işlerinde Batının gotik, Endülüs'ün müdeccen sanatı ile Osmanlı tezmin sanatı birlikte kullanılmıştır. Özellikle gayr-i müslimlere nakkaşlık izni verilmesinin ardından bu sanatkârlar pek çok yapının tezminatında söz sahibi olmuşlardır. Batı tezminatını çok iyi bilmeleri bu sanatkârlar için bir avantaj olmuştur. Bu yüzyılın son çeyreğinde Sultan II. Abdülhamit tarafından inşa ettirilen Yıldız Hamidiye (1881) veya Sultan Abdülaziz'in annesi tarafından yaptırılan Pertevniyal Valide Sultan (1871) camileri dönemin tezminat üslubunu gösteren önemli camilerdendir.

Osmanlı sonrası cumhuriyet döneminde cami mimarisinde ve tezminatında bir yenilik görülmez. İnşa edilen pek çok cami klasik Osmanlı mimarisini ve tezminatını kopya eder türdendir. Yeni bir gelişme olmadan sadece klasik Osmanlı kalem işi motif, desen ve uygulamaları ile yetinilmiştir. Bu dönem siyasi ve sosyal alanda her ne kadar batı hayranlığının önde olduğu bir dönem olsa da batı motifleri camilere girememiştir. Uygulamalar, desenler veya renkler bozuk da olsa klasik tasarımların sürdürülmesine devam edilmiştir²⁰. Bu dönemin bilinen en büyük camisi 1987 yılında açılan Ankara Kocatepe Camisidir. Cami mimarisi ve tezminatı ile klasik tezminatın bir kopyasıdır.

Bu yüzyılın başından itibaren başlayan yeni akımlar neticesinde camilerin, mimarisiyle birlikte tezminat tarzları da değişmektedir. Kadim Osmanlı tezminatının motifleri çağımızın bize sunduğu teknoloji ile birlikteliği neticesinde yeni tasarımlar ve yeni ürünler ortaya çıkmaktadır. Mimarisi farklı bu camilerin tezminatı da farklı üsluplarda tasarlanmaktadır.

Bunlar içerisinde örnek olarak Ankara Doğramacızade Ali Sami Paşa Camii (2008), Karacaahmet Şakirin Camii (2009) veya Ankara Ahmet Hamdi Akseki Camii'ni (2012), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Camii'ni (2015) örnek verebiliriz. Tezminat üslubu ve uygulamaları ile farklılık arz eden bu yapılar XXI. yüzyılın örnek camileri olma özelliği taşır²¹. Söz konusu camilerin tezmininde sıva üzeri kalem işlerinin yanı sıra cam, seramik, alçı ve ahşap tezmin uygulamalarının varlığı dikkat çeker.

Günümüzde bu tip parmakla sayılabilen nadir yapıların ötesinde, Anadolu'nun pek çok yöresinde yüzlerce cami inşa edilmekte ve bu yapılar kalem işi tezminat ile donatılmaktadır. Ancak bunların pek çoğunun mimarisi ile tezminatı arasında tenakuzlar bulunmaktadır. Mimariye uymayan tezminat veya tezminatın uygun olmadığı camiler maalesef estetik zevkimizi yok ederken tezminat sanatımızı da etkilemektedir. Camilerimize uygulanan tezminatın mimarisiyle örtüşmesi ve yapının karakterine uygun olması gereklidir. Bu itibarla güçlü bir gelenekten gelen tezminat sanatımızın bozulmadan geleceğe aktarılmasında mimar ve nakkaş ilişkisinin önemi göz ardı edilemez. Ayrıca İslam'ın eşyaya verdiği değer ve estetik hassasiyeti malumdur. Yapılan işin en güzel şekilde yapılmasını isteyen bir peygambere tabi olan

¹⁹ Eyice, Semavi, *TDVİA.*, C.7, İstanbul 1993, s.83.

²¹ Baysal, A., Fuat, *Tezminat Sanatında Kalem İşleri*, Konya 2017, s. 35.

ümmetinin inşa ettiği camilerin de güzel olması gerekir. Ortaya çıkan eserlerdeki estetik değerin diğer milletlerin İslam'a bakış açısını şekillendirmede önemli bir etken olduğu da unutulmamalıdır.

Sonuç

Toplumlar mabetlerini her zaman kutsal saymışlar, mimarisine ve tezyinatına önem vermişlerdir.

Müslümanlar da başta Kâbe olmak üzere tarihin her devresinde mescitlere özel ihtimam göstermişlerdir.

Kâbe'nin dış yüzeyi Câhiliye devrinden beri hep örtü ile kaplanmıştır. Bu uygulama Kâbe'nin hem kutsallığı hem de tezyinatı için güzel bir örnektir.

Mescidi Nebevi Hz. Peygamber döneminde ibadet mekânı olmasının yanında devlet işlerinin de yürütüldüğü bir mekân olarak kullanılmış lakin tezyinat kullanılmamıştır.

Camilerin tezyin edilme süreci Emeviler dönemi ile başlamıştır. Kubbetü's sahra günümüze ulaşan en nadide örnektir.

Emevi tezyinatı bölgenin kültüründen etkilenmiş ve camilerin tezyinatında Helenistik motifler tercih edilmiştir.

Abbasi devri tezyinat sanatında Türk sanatının etkileri açıktır. Bu konuda Halife Memun ve Halife Mutasım'ın önemi büyüktür.

Endülüs Emevilerinden günümüze gelen camilerin tezyinatında da yine Emevi sanatında kullanılan mozaikler ve mağribi motifler tercih edilmiştir.

Emeviler camilerin tezyinatında kullandıkları mozaik bezemeleri Bizanslı ustalara yaptırmışlardır.

Kuzey Afrika bölgesinde inşa edilen camilerin tezyinatı da yine yerel motiflere dayanmaktadır.

Selçuklu camileri İran coğrafyasında tuğladan inşa etmeleri neticesinde dış cepheleri çini ile kaplanmıştır.

Anadolu Selçukluları çoğunlukla taş malzemeyi kullanmışlardır. Küçük mekânlarda kubbeyi tercih ederlerken büyük mekânların üst örtüsünde ahşap malzemeyi tercih etmişlerdir. Dolayısıyla kubbeler tuğla ve çini ile tezyin edilmişken, ahşap örtüler kalem işi ile tezyin edilmiştir.

Osmanlı camileri kubbeli yapılar olması nedeniyle sıva üzeri kalem işi tezyinat kullanılmıştır.

Osmanlı cami mimarisinin erken dönemlerinde mimaride ve tezyinatta atılımların olduğu açıktır. Büyük mekân elde etme düşüncesi ile yeni denemeler yapılmış ve bu mekânların tezyinatı çok yoğun uygulanmıştır.

Klasik Osmanlı cami mimarisinde yapılar fiziksel olarak gösterişlidir. Lakin iç mekân tezyinatı sade ve olgundur.

Osmanlılar son dönemde batıdan gelen akımlardan etkilenmişler, ancak bu etkilenme birebir olmamıştır. Osmanlı sanatkârı batı tesirlerine karşı kendi tezyinat geleneğini korumuş, gelen etkileri kendi süzgecinden geçirdikten sonra uygulamıştır.

Cumhuriyet devrinde yapılan camilerin çoğunluğu klasik devir tezyinatının birer kopyası niteliğindedir.

2000’li yıllarda yapılan yeni camilerin mimarisi ile birlikte tezyinatında da değişimlerin olması sevindiricidir. Bu yapılar gelecek nesillere aktarabileceğimiz özgün örnekler olacaktır.

KAYNAKLAR

Âl-i İmrân 3/ 96

Tevbe Suresi, 9/18

Arseven, C. Esad, *Türk Sanatı*, İstanbul 1973.

Aycan, İrfan, “Ziyâd B. Ebîh”, *TDVİA.*, C.44, İstanbul 2013, s. 480-482.

Baysal, A., Fuat, *Tezyinat Sanatında Kalem İşi*, Konya 2017, s. 35.

Bozkurt, Nebi, “Minber”, *TDVİA.*, C.30, İstanbul 2005, s.101 – 103.

Burckhardt, Titus, *İslâm Sanatı Dil ve Anlam*, Çev. Turan KOÇ, İstanbul 2005.

Dündar Abdülkadir, “Kubbetü’s-Sahra”, *Vakıf ve Toplum*, S. 5, Ankara 2017, s. 54-59.

Ertunç, Ö. Çiğdem, “13. Yüzyıl Anadolu Taçkapıları’nda Bulunan Kuşatma Kemerleri Tezyinatı Hakkında Bir Değerlendirme” *Kalemişi Dergisi*, C.6, S.11, Ankara, 2018, s.19-29.

Eyice, Semavi, “Cami- Mimari Tarihi”, *TDVİA.*, C. 7, İstanbul 1993, s. 56-90.

Garaudy, Roger, *İslamın Aynası Camiler*, İstanbul 2017.

İzzetbegoviç, Aliya, *Doğu Batı Arasında İslâm*, İstanbul 2011.

Küçükbaşcı, Mustafa, *Cahiliyyeden Emevilerin Sonuna Kadar Haremeyn*, İstanbul 2003.

Önkal, Ahmet, Bozkurt, Nebi, “Cami”, *TDVİA.* C.7, İstanbul 1993, s. 55-56.

Sheila Blair, Jonathan Bloom, *İslam Sanatı ve Mimarisi*, Ed: Markus Hattstein, İstanbul 2007, s.94-117.

Şener, Mehmet, “Cami- Dini Hükümler” *TDVİA.*, C. 7, İstanbul 1993, s.91-92.

Yetkin, Suut, Kemal, *İslam Mimarisi*, Ankara 1959.